ПОЕМА

Молюся, знову уповаю,
І знову сльози виливаю,
І думу тяжкую мою
Німим стінам передаю.
Озовітеся ж, заплачте,
Німії, зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою.
Озовітесь? А за вами,
Може, озоветься
Безталання невсипуще
І нам усміхнеться.
Поєднає з недолею
І з людьми і скаже
Спасибі нам. Помолиться
Й тихо спати ляже.
І примиренному присняться
І люди добрі, і любов,
І все добро. І встане вранці
Веселий і забуде знов
Свою недолю. І в неволі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов.

Коло осіннього Миколи,
Обідрані, трохи не голі,
Бендерським шляхом уночі
Ішли цигани. А йдучи —
Звичайне, вольниє — співали.
Ішли, ішли, а потім стали.
Шатро край шляху розп'яли,
Огонь чималий розвели

І кругом його посідали.
Хто з шашликом, а хто і так —
Зате він вольний, як козак
Колись-то був. Сидять, куняють,
А за шатром в степу співає,
Неначе п'яна з приданок:
Додому йдучи, молодиця:

"Ой у новій хаті
Полягали спати,
Молодій приснилось,
Що мати сказилась,
Свекор оженився,
Батько утопився.
І... гу..."

Цигани слухають, сміються:

— І де ті люди тут возьмуться?
Оце, мабуть, із-за Дністра,
Бо тут все степ... Мара! Мара! —
Цигани крикнули, схопились.
А перед ними опинилось
Те, що співало. Жаль і страх!
В свитині латаній дрижала
Якась людина. На ногах
І на руках повиступала
Од стужі кров; аж струпом стала.
І довгі коси в реп'яхах
О поли бились в ковтунах.
Постояла, а потім сіла
Коло огню і руки гріла
На самім полум'ї. — Ну, так!
Оженився неборак! —
Сама собі вона шептала

І тяжко, страшно усміхалась.
Що се таке? Се не мара.
Моя се мати і сестра,
Моя се відьма, щоб ви знали.

Цигани

А відкіля ти, молодице?

Відьма

Хто, я?

(співає)

"Як була я молодиця,
Цілували мене в лице,
А як стала стара баба,
Цілували б, була б рада"

Циган

Співуча, нічого сказать.
Якби собі таку достать,
Та ще й з медведем...

Відьма

Я співаю.
Чи то сижу, чи то гуляю,
Все співаю, все співаю,
Уже забула говорить...
А перше добре говорила.

Циган

Де ж ти була, що заблудила?

Відьма

Хто, я? чи ти?

(шепче)

Цить лишень, цить.
Он, бач, зо мною пан лежить.
Огонь погас, а місяць сходить,
В яру пасеться вовкулак...

(усміхнувшись)

Я в приданках була, впилася,
І молода не придалася...
А все то прокляті пани
З дівчатами такеє діють...
Ще треба другу одружить.
Піду, без мене не зуміють
І в домовину положить...

Цигани

Не йди, небого, будь ти з нами!
У нас, їй-богу, добре жить.

Відьма

А діти єсть у вас?

Цигани

Немає.

Відьма

Кого ж годуєте єсте?
Кого ви спати кладете?
Кого колишете вночі?
Лягаючи і встаючи,
За кого молитесь? Ох, діти!
І все діти! І все діти!
Не знаю, де од їх подітись.
Де не піду, й вони за мною,
Вони з'їдять мене колись...

Цигани

Не плач, небого, не журись.
У нас дітей нема й заводу.

Відьма

Хоч з гори та в воду.

І відьма тяжко заридала.
Цигани мовчки дивувались,
Поки поснули, де хто впав,
Вона ж не спала, не журилась.
Сиділа, ноги устромила
В гарячий попіл. Виступав
Щербатий місяць з-за могили
І на шатро мов позирав,
Аж поки хмари заступили.

Чом не спиться багатому
Сивому, гладкому?
Чом не спиться убогому
Сироті старому?
Один дума, як би його
Достроїть палати.
Другий дума, як би його
На подзвін придбати.
Один старий одпочине
В пишній домовині.
Другий старий і так собі
Де-небудь під тином.
І обидва спочивають
І гадки не мають.
Убогого не згадують,
А того ще й лають.

Коло огню старий циган
З люлькою куняє.
Позирає на приблуду
Й на подзвін не дбає.

Циган

Чому не ляжеш, не спочинеш?
Зірниця сходить, подивись

Відьма

Дивилась я — вже ти дивись.

Циган

Ми рано рушимо, покинем,
Як не проспишся.

Відьма

Не просплюсь.
Я вже ніколи не просплюсь.
Отак де-небудь і загину
У бур'яні...

(співає тихо)

"Гаю, гаю, темі лй гаю,
Тихенький Дунаю!
Ой у гаї погуляю,
В Дунаю скупаюсь.
В зеленому баговинні
Трохи одпочину...
Та, може, ще хоч каліку
Приведу дитину..."
Дарма! аби собі ходило
Та вміло матір проклинать.
А он, чи бачиш, на могилі
Очима лупа кошеня?
Іди до мене. Кицю, кицю...
Не йде, прокляте бісеня!
А то дала б тобі напиться
З моєї чистої криниці...

(приспівує)

"Стоїть кутя на покуті,
А в запічку діти.
Наплодила, наводила,

Та нема де діти:
Чи то потопити?
Чи то подушити?
Чи жидові на кров продать,
А гроші пропити?"
Що, добре наші завдають?
Сідай лиш ближченько, отут.
Ото-то й то! А ти не знаєш...
Що я в Волощині була.
Я розкажу, як нагадаю.
Близнят в Бендерах привела,
У білих Яссах колихала,
У Дунаєві купала,
В Туреччині сповила
Та додому однесла —
Аж у Київ. Та вже дома,
Без кадила, без кропила,
За три шаги охрестила,
А три шаги пропила.
Упилася, упилась!
І досі п'яна!..
І вже ніколи не просплюся.
Бо я вже й бога не боюся
І не соромлюся людей.
Коли б мені отих дітей
Найти де-небудь! Ти не знаєш,
Чи є в Туреччині война?

Циган

Була колись, — тепер нема.
Умер найстарший старшина.

Відьма

А я думала, що й досі...
Аж уже немає.
Слухай лишень, скажу тобі,
Кого я шукаю.
Я шукаю Наталочку
Та сина Івана.
Дочку свою Наталоньку...
Та шукаю пана,
Того Ірода, що, знаєш?..
Стривай, нагадала.
Як була я молодою —
І гадки не мала,
По садочку похожала,
Квітчалась, пишалась.
А він мене і набачив,
Ірод!.. І не снилось,
Що я була крепачкою,
А то б утопилась, —
Було б легше. От набачив,
Та й бере в покої,
І стриже, неначе хлопця,
І в поход з собою
Бере мене. У Бендери
Прийшли ми. Стояли
З москалями на кватирях.
А москалі за Дунаєм
Турка воювали.
Тут дав бог мені близнята
Якраз протав спаса.
А він мене і покинув.
Не вступив і в хату,
На дітей своїх не глянув,
Луципер проклятий!
Пішов собі з москалями,
А я з байстрюками

Повертала в Україну
Степами, тернами,
Острижена. Та й байдуже.
У селах питала
Шлях у Київ. І що з мене
Люди насміялись...
Трохи була не втопилась,
Та жаль було кинуть
Близняточок. То сяк, то так
На свою країну
Придибала. Одпочила.
Вечора діждалась,
Та й у село. Хотілось, бач,
Щоб люди не знали.
От я крадусь попідтинню
До своєї хати.
В хаті темно, нема дома,
Лбо вже ліг спати
Мій батечко одинокий.
Я ледве ступаю:
Вхожу в хату. Аж щось стогне,
Ніби умирає, —
То мій батько. І нікому
Ні перехрестити,
Ні рук скласти. О прокляті,
Лукавії діти,
Що ви дієте на світі!..
Я перелякалась,
Хата пусткою смерділа...
От я заховала
Близнят своїх у коморі,
Вбігаю у хату,
А він уже ледве дише.
Я до його. — Тату!
Мій таточку! це я прийшла. —

За руки хватаю.
— Це я, — кажу. А він мені
Шепче: — Я прощаю.
Я прощаю. — Тільки й чула.
Здається, я впала.
І заснула. Якби була
Довіку проспала!
Опівночі прокинулась:
Як у ямі, в хаті.
А за руку батько давить.
— Тату! — кричу. — Тату! —
А він уже так як крига...
Насилу я руку
Випручала. Що, цигане,
Якби таку суку
Тобі дочку. Що б зробив?

Циган

Їй-богу, не знаю.

Відьма

Та мовчи вже, бо забуду.
Потім не згадаю.
Дітей, бачся, годувала
Та в засік ховала.
Та очіпок, се вже вранці,
Клоччям вимощала,
Щоб не знать було, що стрига"
Прибралась, ходила,
Поки люди домовину
Надворі робили.
Доробили, положили,
Понесли, сховали...
І одна я, як билина
На полі, осталась

На сім світі... Були діти —
І тих не осталось.
"Через яр ходила
Та воду носила,
Коровай сама бгала,
Дочку оддавала,
Сина оженила...
І... гу..."

Циган

Не скигли, бо ти всіх побудиш.

Відьма

Хіба я скиглю, навісний?

Циган

Та добре, добре. Що дальш буде?
Розказуй дальше.

Відьма

Що даси?
Навариш завтра мамалиґи!
Я кукурузи принесу.
Нагадала! Нагадала.
З дочкою ліг спати...
Завдав сина у лакеї...
Громадою з хати
Виганяли... Нагадала.
Я собак дражнила
Попід вікнами з старцями.

І байстрят носила
За плечима. Щоб привчались.
Аж і сам приїхав.
Я до його кинулася,
Забудучи лихо.
Привітав мене луципер,
Благословив діток
Та й забрав їх у покої...
Ростуть мої квіти!
Та й виросли. Сина Йвана
Оддав якійсь пані
У лакеї. А Наталю...
Чи твої цигани
Всі поснули?

Циган

Всі поснули.

Відьма

Бо щоб не почули
Мого слова. Страшно буде.
І ти, старий друже,
Злякаєшся, як вимовлю...
Чи тобі байдуже?
Наталоньку! Дитя своє!
Ірод нечестивий!..
Занапастив... А до того
Посилає в Київ
Мене, бачиш, молитися.
Я, дурна, й ходила,
І молилась... Ні, цигане,
Я марне молилась.
Чи в вас єсть бог який-небудь?

В нас його немає...
Пани вкрали та в шкатулі
У себе й ховають.
Вертаюся із Києва.
Замкнуті покої.
Він узяв її з собою
Та й поїхав з нею,
З Наталею... Чи чуєш ти?
І остриг, проклятий,
Дитя своє. Полетіла
Я його шукати.
В Волощину. Та й шукаю,
Совою літаю
Над байраками. Та діток,
Діточок шукаю,
Наталоньку!.. Ні, ні, ні, ні!
Я шукаю пана.
Розірву!.. Возьміть до себе
І мене, цигани,
Я медведя водитиму,
А як найду ката,
То й спущу його на його.
Отоді, проклятий!..
Ні, не спущу. Сама його
Загризу... Чи чуєш?
Одружимось, моє серце,
Я й досі дівую.
А сина вже оженила,
А дочка й так буде.
Лазитиме попідтинню,
Поки найдуть люди
Неживою. Чи ти бачив?
Там такий хороший
Мій син Іван... Ух, холодно!
Позич мені грошей,

Намиста доброго куплю.
Та й тебе повішу,
А сама піду додому...
Дивись, миша, миша
Несе у Київ мишенят.
Не донесеш, утопиш десь,
Або пан одніме,
Чи я найду моїх діток,
Чи так і загину? —

Та й замовкла, мов заснула.
Цигани вставали,
Розбирали шатро своє,
В дорогу рушали.
Та й рушили. Пішли степом.
І вона, небога
Безталанна, встала мовчки,
І нібито богу
Нишком собі помолилась,
Та й пошкандибала
За циганами. І тихо,
Тихенько співала:
"Кажуть люди, що суд буде,
А суду не буде.
Бо вже мене осудили
На сім світі люди".
Із-за Дністра пішли цигани
І на Волинь і на Украйну.
За селом село минали,
В городи ходили,
І марою за собою
Приблуду водили.
І співала й танцювала,
Не пила й не їла...
Неначе смерть, з циганами

По селах ходила.
Потім разом схаменулась,
Стала їсти й пити,
І ховатись за шатрами,
І богу молитись.
Щось таке їй поробила
Стара Маріула.
Якимсь зіллям напувала,
То воно й минулось.
Потім її стала вчити
І лікарювати:
Які трави, що од чого,
І де їх шукати,
Як сушити, як варити...
Всьому, всьому вчила
Маріула, а та вчилась
Та, богу молилась.
Минуло літо, уже й друге
І третє настало.
Уже прийшли в Україну...
Жаль їй чогось стало.
Поклонилась Маріулі
За науку в ноги,
Попрощалась з циганами,
Помолилась богу;
Та й пішла собі, небога,
На свою країну.
— Вернусь, каже, хоч погляну
На дочку, на сина. —
Не довелось. Пан вернувся,
Покинув Наталю
В Московщині. А ти її
За Дністром шукала.
Сина Йвана молодого
Оддали в солдати,

За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
До кого ж ти прихилишся?
Нікого немає!..
До людей хились, небого,
Люди привітають.
Пан, вернувшись, занедужав,
Стогне, пропадає. —
А вона набрала зілля
Та й пішла в палати
Лічить його, помагати,
А не проклинати.
Не помогла болящому,
Бо не допустили...
А як умер, то за його
Богу помолилась.
І жила. собі святою,
Дівчат научала,
Щоб з панами не кохались,
Людей не цурались.
— А то бог вас покарає,
А ще гірше люди;
Люди горді, неправедні,
Своїм судом судять. —
Отак вона научала.
Болящих лічила.
А з убогим остатньою
Крихтою ділилась.
Люди добрі і розумні
Добре її знали,
А все-таки покриткою
І Відьмою звали.

[Седнев 1847 березня 7]
[Нижній Новгород 1858 березня 6.]